

Afscheid van de almachtige

Herwaardering van de levenszin

SYBE SCHAAP

DAMON

Inhoud

Voorwoord	7
1. Inleiding	9
1.1 de mens als probleem	10
1.2 de verleiding van de almacht	19
1.3 een laatste vraag	25
2. De roep om gerechtigheid	28
2.1 zin en weerzin	30
2.2 de te harde waarheid	33
3. Het geloof van Abraham	40
3.1 het eeuwig gelijke	40
3.2 het beloofde land	44
3.3 de almachtige	47
3.4 goddelijke willekeur	52
3.5 zondigheid	57
4. Onwaarachtig atheïsme	61
4.1 een filosofisch dilemma	62
4.2 voortlevend geloof	64
5. De wil tot almacht	69
5.1 Gods uniciteit	72
5.2 Gods oneindigheid	76
5.3 de alwetendheid	82
5.4 de almacht	89
5.5 de volkomen goedheid	94
5.6 de Messiaanse consequentie	103
6. Mozes: tussen wet en belofte	111
6.1 de uittocht	112
6.2 de vergelding	118
6.3 de zedelijke rest	122
7. Paulus' ijver	128
7.1 het geloof in het kwaad	129
7.2 de eindstrijd	132
7.3 het atheïstische gevaar	135

8.	Luthers bitterheid	145
8.1	de fatale zondeval	146
8.2	de macht der zonde	150
8.3	een onbeheerst ressentiment	154
8.4	het totalitaire perspectief	157
9.	De menswording Gods	160
9.1	een laatste voorzienigheid	161
9.2	de herrijzende god	172
10.	De verbeelding ontketend	180
10.1	Plato's wereldvijandigheid	180
10.2	God als obsessie	183
10.3	het pathos van de vrijheid	191
10.4	tussen nostalgie en paranoia	195
11.	De messiaanse ontlading	205
11.1	ontketende ijver	206
11.2	breken wat weerstaat	209
11.3	de verwerkelijking van de filosofie	216
11.4	de geest van vijandschap	220
12.	Het stalinistische eindgericht	230
12.1	de rechtvaardiging van het kwaad	231
12.2	de dictatuur van het proletariaat	234
12.3	lichtend heil	237
12.4	één met de almachtige	241
12.5	heerser over de tijd	243
12.6	dialectiek van de macht	245
13.	De zelfoverwinning	252
13.1	mensen tot goden	253
13.2	een eeuwige uitdaging	257
13.3	het bovenmenselijke	263
14	De aarde trouw	268
14.1	deugdzame wijsheid	269
14.2	zichzelf machtig	276
	Noten	282
	Bijbelverwijzingen	283

Voorwoord

Voorliggend boek gaat over de almacht. Het behandelt de vraag naar de herkomst van het verlangen naar almacht en legt uit hoe dit verlangen het geloof en de filosofie kon gaan beheersen. Het thema almacht grijpt terug op een bekend en geruchtmakend begrip uit de filosofie van Nietzsche, de *wil tot macht*. In dit boek wordt de uitdaging aangegaan het machtselement in dit begrip nader te duiden, dit in de geest van Nietzsche's filosofie. Met voorbeelden wordt verhaald, hoe het machtsdenken door de tijd heen heeft gewerkt. Belicht wordt hoe het in het Hebreeuwse en christelijke denken opkwam en vervolgens door atheïstische ideologieën werd overgenomen. Kan het zijn, dat de mens zich in deze ideologieën meester heeft willen maken van de oude goddelijke almacht? Wat wilde de mens, toen in hem het verlangen naar almacht opkwam? Wat dreef hem, wat zocht hij? En waartoe heeft deze gedreven houding geleid?

Dit boek verhaalt over ontwikkelingen die zich in het machtsdenken hebben voorgedaan. Het zoekt het begin bij Abraham en eindigt met het ogenschijnlijk teloorgaan van het machtsdenken in het communistische experiment. Maar is het daarmee verdwenen? Of werkt het nog altijd door, zoals in fundamentalistische stromingen? De vraag wordt gesteld, hoe de idee van almacht inwerkte op het godsbeeld, op de mens zelf, op zijn waardering van de medemens en daarmee op het zedelijke leven. Het monotheïsme lijdt aan de verleiding God als alwetend, almachtig en volkomen goed te zien. Ook al is het godsbeeld hiermee niet uitgeput, de idee van de almacht heeft gevaarlijke aspecten. Op deze gevaren en de consequenties ervan gaat het boek diepgaand in.

Een van de kernvragen is, of het verlangen naar almacht de weg vrijmaakte voor de erosie van de zedelijke levenszin van de mens. Werd niet pas in het atheïsme, maar al in de godsdienst deze levenssfeer van haar sacrale kern beroofd? Dat roept de cruciale vraag op, hoe aan het zedelijke leven een hernieuwde zin kan worden gegeven. Wat wordt daartoe van de mens gevraagd? Dit vereist een nadere duiding van twee concepten. Helder moet worden wat Hegel verstaat onder *atheïsme van de zedelijke wereld*, in dit boek verwoord als zedelijk atheïsme. In het verlengde daarvan moet duidelijk worden wat Nietzsche wil zeggen met de *dood van God*. Waar staat in deze beide concepten de almachtige?

In het boek wordt teruggegrepen op de bijbel en de filosofie. Godsdienst en atheïstische ideologieën worden belicht vanuit specifieke perspectieven. De perspectivische benadering heeft het risico in zich van eenzijdigheid en overdrijving. Voor deze werkwijze is echter gekozen om een zo helder mogelijk beeld te scheppen van het genoemde thema. Ook al biedt deze benadering niet alle waarheid, het gestelde wil waar zijn. Alleen al de cruciale plaats die dit boek inruimt voor de waarachtigheid, vereist dit.

In het boek wordt vooral een verhaal geschreven. Om deze reden is het aantal citaten, verwijzingen en noten tot een minimum teruggebracht.

1. Inleiding

Eschatologische verwachtingen lijken van alle tijden te zijn. Zo ook de roep om gerechtigheid. Het verlangen naar een beloofd land en verlossing van de menselijke nood, naar een nieuwe aarde en hemelse vervulling: het heeft de menselijke geest voortdurend beheerst. Het Oude en Nieuwe Testament getuigen ervan. De komst van Gods koninkrijk op aarde loopt door in het geloof in een onsterfelijk hemels leven. Hoop en verwachting beperken zich niet tot de godsdienst. In de moderniteit ontfermt het *atheïsme* zich over de eschatologische erfenis: nu meent de mens in staat te zijn zichzelf en zijn wereld te herscheppen. Het is zeker denkbaar, dat na het falende revolutionaire heil, de fakkel weer wordt overgedragen aan de godsdienst. De mens lijkt hardnekkig te willen leven in het verlangen naar de belofte, in welke gedaante dan ook: ooit zal hem de verlossende gerechtigheid ten deel vallen. Met deze kant van de belofte is echter niet alles gezegd. Wat wacht degenen die niet uitverkoren zijn en het heil niet toekomt? Ook hen wacht een belofte: die van vergelding. Hen wacht de keerzijde van de *gerechtigheid*: niet de verlossing maar het eindgericht. Hen wacht de wrekende gerechtigheid. Geen eschatologie zonder geloof in de tweeledige gerechtigheid.

Betekent dit dat de eschatologische verwachting hoop en vergelding onlosmakelijk met elkaar verbindt? Zijn de verlossende en de wrekende gerechtigheid niet los van elkaar denkbaar? Geen verlossing dus zonder gericht? Om deze vraag draait het. Wellicht moet de vraag nog worden aangescherpt. Gaat aan het eschatologische verlangen een ander pathos vooraf? Wil de mens wellicht voor alles afrekenen met het bestaan dat hem gegeven is? Geen hoop en belofte zonder een pathetisch probleem? Hierin voegt zich een klemmende vraag: die naar de *almacht*. Geen eschatologische hoop, zonder dat de almacht en almachtige zich melden. Is het verlangen naar almacht eigenlijk menselijk? Moet de almacht de mens de zekerheid bieden van vervulling van de belofte? Leidt dus de roep om gerechtigheid tot het geloof in de almacht? Geldt dit ook voor de keerzijde van de verlossing, de wrekende gerechtigheid? Biedt de almacht dus ook de zekerheid van de vergelding? De vragen zijn gesteld: die naar de herkomst van het geloof in de almacht, het geloof dat de zekerheid moet bieden dat voor de almachtige alles mogelijk is. De roep om gerechtigheid brengt geloof, hoop en almacht op wonderlijke wijze bijeen. Ligt dit be-

3. Het geloof van Abraham

Het verhaal van Abraham maakt in brede zin duidelijk, wat een hernieuwd begin en hoop met zich mee kunnen brengen. Het verhaal laat zien hoe de welwillende blik achterwaarts omslaat in een hoopvolle blik voorwaarts: hoe een nieuwe tijdshorizon gaat doorwerken. Het vertelt van de veranderde goddelijke en menselijke namen. God en mens veranderen beide: de ooit gelijken worden elkander ongelijk. De almachtige God mag de mens toekomstig heil beloven, daar staat echter veel tegenover. De nieuwe God verlangt van de mens een vast geloof, niet alleen in de belofte, maar ook in hem als God. Dit geloof wordt zwaar op de proef gesteld om het te bewijzen. De eertijds God gelijke maakt zich nu de deugd van deemoed eigen.

3.1 het eeuwig gelijke

De geschiedenis van Abram begint met een ingrijpende wending in zijn bestaan. 'De Here nu zeide tot Abram: Ga uit uw land en uit uw maatschap en uit uws vaders huis naar het land dat ik u wijzen zal; Ik zal u tot een groot volk maken, en u zegenen, en uw naam groot maken, en gij zult tot een zegen zijn' (G 12:1v). Hier blijkt de nieuwe tijdshorizon. Hier voltrekt zich eveneens de inbreuk op de op traditie georiënteerde instelling van de mens van vroegere tijden. Het gaat om de binding aan traditie en bloedverwantschap, het fundament van de zedelijke levensinstelling. Het zedelijke leven is gefundeerd in de genoemde tijdshorizon: die van de blik terug, op de herkomst van de samenleving. Aan de herkomst dankt men alles wat men heeft en *wie* men is. De overgeleverde identiteit ligt vast in zedelijke leefregels die streng moeten worden nageleefd. Het erfgoed dat men bezit en de identiteit die dit geeft, worden als *goed* ervaren en als zodanig herdacht en doorgegeven. En zo herhaalt zich het bestaan, door de tijden heen, door de generaties heen, eeuwig weer.

Dit goede wordt toegeschreven aan de herkomst en aan hen aan wie dit te danken is. Het eigenlijk onderscheidende ligt echter in de deugden, in de zedelijke waarden en geboden die overgeleverd worden en steeds weer doorgegeven moeten worden. Doorgegeven wordt het aloude. De levende herinnering van de sacrale herkomst ondersteunt het vasthouden